

Eva Horn

Kittler olvas

Leckék az irodalomtudomány számára

Absztrakt. Az esszé arra mutat rá, hogy Kittler *Lejegyzőrendszerek 1800/1900* című munkája mind a mai napig rendkívül meghatározó a kortárs irodalomtudomány számára. Szemlélteti, hogy Kittler e művében olyan új olvasási módot teremtett, amely az irodalmat történeti ténszerűségeinek sűrű kommunikatív hálózatában helyezi el.

„[...] ha a költészet híradás, úgy *technikaként* is elemezhető.”¹

Amikor Friedrich Kittler 2011 októberében meghalt, a nekrológok mint nagy „médiateoretikusról” vagy „médiafilozófusról” emlékeztek meg róla, s ezek a címkék kétségkívül nem hamisak. De talán az is elgondolkodtató, amit Kittler maga mondott, hogy azért ne az álljon a sírkövén, hogy „médiafilozófus”. Az a vállalkozás, amelyet Friedrich Kittler pályájának germanista kezdeteitől a görög antikvitásnak szentelt késői munkáiig ritkaságszámba menő következtetéssel végigvitt, csakugyan nem írható le maradéktalanul a „médiatudományos” jelzővel. Kittler egész életében olvasónak is tekintette magát, vagy talán pontosabban: az *irodalom kibetűzőjének*. Így aztán nem hiábavaló még egyszer szemrevételezni, miben is állt pontosan az, ahogy Kittler beavatkozott az *irodalomtudományba*. Ha ma az irodalomtudomány „kultúratudományos nyitására”, a „tudás poetológiáiról”, az „irodalom medialitásáról” beszélünk, akkor Kittler tanítása szárbá szökkent – ugyanakkor megközelítése némileg veszített is a radikalitásából. A kérdés tehát úgy szól: mi volt hát az éppoly úttörő, mint kriptikus *Lejegyzőrendszerek 1800/1900*, amellyel Kittler betört az irodalomtudományba? Hogyan olvas irodalmat Kittler? Vannak valamiféle módszertani leckék, amelyeket kiolvashatunk a művéből? És mit lehet még kezdeni a címadó fogalommal, amelynek értelmében Kittler a „lejegyzőrendszereken” belül helyezi el az irodalmat azok integráns (ám egyre visszásabbnak tűnő) alkotórészeként?

Az itt közölt szöveg részletesebben kidolgozott változatát lásd Eva HORN, *Maschine und Labyrinth. Friedrich Lejegyzőrendszerek 1800/1900 = Friedrich Kittler. Technik oder Kunst?* szerk. Walter SEITTER – Michaela OTT, Wetzlar: Büchse der Pandora, 2013, 13–23.

1 Friedrich KITTLER, *Vorwort*, Zeitschrift für Medienwissenschaften 6, 1/2012, 117. (Kiadatlan előszó a habilitációs írás kéziratához)

„Lejegyzőrendszernek” nevezi Kittler azon „technikák és intézmények hálózatát [...], amelyek egy adott kultúra számára lehetővé teszik a releváns adatok címzését, tárolását és feldolgozását”.² Vagyis arról van szó, hogy Kittler „adatfeldolgozásnak”, információs és információátviteli rendszernek tekinti az irodalmat, továbbá arról, hogy milyen módon rekonstruálható ez a rendszer az azt konstituáló irodalmi szövegekből. Míg a *Lejegyzőrendszerek 1800/1900* – amolyan nietzscheánus „kalapáccsal művelt irodalomtudományként” – hol vitázva, hol célozgatva és kriptikusan, hol szájbarágósan és poentírozva végzi el ezt a rekonstrukciót, addig a könyv egykori kéziratához íródott, sokáig kiadatlan előszó világos útmutatással szolgál ebben a tekintetben. Utóbbit Kittler annak a vitákban bővelkedő habilitációs eljárásnak a során vetette papírra 1983 nyarán, amelynek keretében a *Lejegyzőrendszereket* tudományos fokozatszerző dolgozatként benyújtotta. Mivel bírálói nem tudtak megegyezni abban, hogy vajon zseniális vagy szimplán csak őrült könyvvel van-e dolguk, megkérték a szerzőt, hogy külön bevezetésben foglalja össze kezdeményezésének és módszertanának lényegét. Jellemző, hogy Kittler sosem adta nyomtatásba ezt a programadó és kristálytiszta szöveget; csak nemrég jelent meg a *Zeitschrift für Medienwissenschaft* lapjain. Kittler nemcsak előzetes módszertani döntéseit foglalja össze benne, hanem azokat az elveket is, amelyekhez irodalmi olvasatait igazodnak. A legfontosabbak vázlatos formában a következők:

1) Az irodalom mint hírközlés

Kittler irodalomkoncepciójában a hírközlés modellje irányadó, valamint a kérdés, hogy milyen szabályok szerint megy végbe a hírátvitel. Ezek a szabályok nem okvetlenül gépekhez kapcsolódnak, abban az értelemben viszont technikaiak, hogy úgy kell őket elgondolni, mint amelyek egy adott lejegyzőrendszeren belül nem állnak rendelkezésre. Nem csak hozzáférésekre (ki ír? ki olvas?), címzésekre (kihez fordul egy szöveg? ki számít illetékesnek? végső soron hogyan konstruálódnak meg az irodalmi hírek vevői?), valamint a mondható/írható szelekciós eljárásaira (miért mondják ezt és nem azt?) vonatkoznak. A hírközlési modellnek ez az oldala a „protokollokat” érinti, más szóval azokat a szabályokat és elhatárolásokat, amelyek a kijelentések kapcsolódási lehetőségei, valamint az adók és vevők befogadása és kizárása felől döntenek. Van a modellnek egy másik, az irodalom médiaelmélete és médiatörténete számára nem kevésbé fontos oldala, és ez nem más, mint amit Shannon „csatornának” nevez: az átvitel technikai és anyagi feltétele. Míg ma annyi szó esik „tudásról” és „episztemikus struktúrákról”, amelyek „reflexiós alakzataként” az irodalom fellép, és közben nagy kedvvel hivatkoznak Foucault-ra, addig Kittler újra meg újra rámutatott Foucault technikafeledettségére: a diskurzusok és kijelentések logikáját képes volt elemezni, a tárolás, az átvitel és a további feldolgozás logikáit azonban csak jóval csekélyebb mértékben, a tárolás technikai alapjait pedig végképp nem. Ezek a logikák intézményekhez kötődnek (úgy mint archívumok, osztályozások, címek), de hordozó médiu-

2 Friedrich KITTLER, *Aufschreibesysteme 1800/1900*, negyedik, teljesen átdolgozott kiadás, München: Fink, 2003, 519.

mokhoz (amelyek hovatovább öt éves ritmusban avulnak el és válnak olvashatatlaná) és nem utolsósorban azokhoz a hatalmi szerkezetekhez vagy barát–ellenség konstellációkhoz is, amelyekben belül az átvitel folyamata végbe megy, és egyáltalán megtalálja a címzettjét. A protokollok és a csatornák tehát szorosan kapcsolódnak, és ez az, ami Kittler ellenvetése szerint Foucault-nál nem kap kellő megvilágítást. Úgy tűnik, a „tudás poetológiájában” és az ahhoz hasonló programokban háttérbe szorul a csatornára és annak feltételeire, de mindenekelőtt a csatorna zavaraira irányuló reflexió. Nem véletlen, hogy némely „tudáspoetológiai” programadó írásban meg sem említik Kittler nevét, jóllehet ez a program aligha volna elképzelhető a *Lejegyzőrendszerek* nélkül. Rákérdezni az irodalom hírközlési modelljére nem csupán annyi, hogy rákérdezünk az irodalmi szövegek lehetőségfeltételeire, vagyis átvitelük és áthagyományozódásuk materiális feltételeire (ez az irodalom klasszikus médiatörténete), hanem mindenekelőtt azoknak az átviteleknek a szabályaira és előfeltételeire kérdezünk, amelyeket az irodalom végrehajt, illetve amelyek alapján működik (még akkor is, ha más, alternatív csatornák csökkentik a teljesítményét): a különböző formákban és módokon történő fikcionalizálásra, parodizálásra, karnevalizálásra, popularizálásra, experimentalizálásra, kronologizálásra és így tovább, az olyan politikai következményekkel bíró átvitelekkel bezárólag, mint a titoksértés vagy a mobilizálás.

2) Fakticitás

Az átvitel ezen feltételeinek és szabályainak Kittlernél mindig megvan a maguk pontos történeti helye, más szóval az a fakticitás, amely a szövegek fikcionalitása mögött keresendő. Ennek a rekonstrukciója annyit tesz, hogy pontosan azoknak az „adatoknak és bizonyítékoknak” járunk utána, amelyek „minden gondolkodáson [Meinen] innen magukban a kultúrtechnikákban mutatják meg az áttörést”.³ Egyrészt persze arról van szó, hogy „lehetőség szerint dokumentumokkal bizonyítsunk valamit”, azaz ne csak az irodalmat vegyük fel a diskurzusoknak abba a történeti hálózatába, amelyben az irodalom keletkezik, cirkulál és hagyományozódik. Kittler számára az is lényeges, hogy ezeket a kapcsolódásokat ne csak episztemológiai analógiákként idézzük fel, hanem pozitív bizonyítékokkal és nevekkkel is szolgáljunk. Kittler nem egy ilyen bizonyítékot és nevet elénk tárt: a *Don Karlos* Károly Jenő württembergi herceg Karlsschuléjának pedagógiai programjára vezethető vissza; Goethe *Vonzások és választásokjának* kapitánya egy Karl von Müffling nevű porosz tiszt, és így tovább. „Az az alapfeltevés”, írják a Kittler előtt tisztelgő ünnepi kötet, a *FAKtikusan* szerkesztői, „hogyan az irodalmi alakok fikcionalitása vagy a filozófiai fogalmak idealitása és általánossága pusztán csak trükk valamely egyedi, ténylegesen létező alak vagy valamely kontingens, ténylegesen létező vágy elleplezésére. Így aztán minden klasszikus Kittler-szöveg egyazon explicit vagy implicit drámai fordulat felé halad: »Mert ott volt XY.«”⁴ Ily módon megnevezni valakit vagy valamit nem „redukcionizmus”, miként azt

3 KITTLER, *Aufschreibesysteme 1800/1900*, 119.

4 Peter BERZ – Annette BITSCH – Bernhard SIEGERT, *Vorwort = FAKtisch. Festschrift für Friedrich Kittler zum 60. Geburtstag*, szerk. UÖK, München: Fink 2003, 12.

gyakran állították, hanem megvan benne a kihegyezettség és ellenőrizhetőség bája. Fontosabb azonban, hogy ezek a megnevezések az érvelés bizonyos ökonómiáját hordozzák magukban: a mindenkori lejegyzőrendszer elemzésének értelmében vett historizálás nem azt jelenti, hogy mindent számba veszünk, amit még mondtak, vagy mindent, ami feltűnő számunkra egy szövegben; hanem azt jelenti, hogy egy irodalmi szöveget pontosan arra nézve olvasunk, ami benne saját megjelenésének és cirkulálásának feltételeire vonatkozik (beleértve azokat a trükköket, amelyekkel eléri, hogy megjelenessen). A kittleri értelemben vett olvasat (és hol szembetűnőbb ez, mint a *Faust* első részének szentelt egyszerre káprázatos és botránnyosan megrövidítő olvasatban) a korlátozás és poentírozás parancsát is magában foglalja, amely, ha kell, a legnagyobb német nyelvű klasszikust is egy akadémiai sóhajra és egy fordítási problémára szűkíti.

3) A kánon bővítése

A historizálásnak van egy további előnye is: radikálisan kibővíti az irodalomolvasás kánonját. A *Lejegyzőrendszerek* egyik legproduktívabb hatása kétségkívül az, hogy Kittler után tágabb körben érezhetik magukat illetékesnek az irodalomtudósok – nevezetesen *mindenben, ami lejegyezhető*. Kittler Foucault-tól ellesett pozitívizmusa irodalmi és nem irodalmi szövegek, emelkedett hangvétel és populáris műfajok, a szerző kézjegyével ellátott szövegek és úgynevezett „szürke irodalom” egyenértékűségéből indul ki – ami azzal is együtt jár, hogy immár senki nem elégedhet meg az összkiadások átnyálazásával (no meg a szakirodalom buzgó felmondásával).

4) Mit tesz az irodalom?

Történetileg megnevezhető és bizonyítható „szociokulturális irányítástechnikák”⁵ részeként elemezni az irodalmat azt jelenti, hogy rákérdezünk azokra a szociális és politikai funkciókra, amelyekben belül az irodalom átviteli folyamatok végbemennek. Mit tesz pontosan az irodalom, mit *idéz elő*? Miben áll a funkciója és performanciája? Ez nem csupán annyit jelent, hogy számba vesszük az irodalom normalizálási teljesítményeit, legyenek azok pedagógiaiak, a vágyak ökonómiájára vonatkozóak vagy pszichiátriaiak (amint arra a *Lejegyzőrendszerek* a maga „nagy stílusában” vállalkozik), hanem az ilyen átvitelek politikai programjainak és tétjeinek a feltárását is. Olyan szövegek politikai pragmatikájáról van szó, amelyek fikcionalitása, fogalmi általánossága vagy akár annak rendje és módja szerint elmesélt szerelmi vagy kalandtörténete, meglehet, csak „trükk”: arra szolgál, hogy igencsak hathatósan avatkozzék be a valóságba. Hogyan helyezi el magát az irodalom abban a hatalmi szerkezetben, amelyet legkésőbb a tizenkilencedik század óta már nem szuverenitásként, hanem gyakorlatok, normák és fegyelmezések kiterjedt mezejeként kell elgondolnunk? Hogyan írja felül az irodalom a barát–ellenség viszonyokat; milyen szerepet játszik a meghatározásukban? Ezen a téren min-

5 KITTLER, *Aufschreibesysteme 1800/1900*, 121.

den bizonyítással sokkal több a tennivaló, mint amennyit maga Kittler elvégzett. Vagy más szóval: mit jelentene, ha Kittler nemcsak a korai, episztemologikus Foucault-ra hivatkozna, hanem a későbbi, hatalomteoretikus Foucault-t is bevonta volna a vizsgálódásaiba? Az, amit a meg nem jelentetett előszó nagy elánal meghirdet, a *Lejegyzőrendszerek*ben inkább csak vázlatos marad.

5) Falszifikálhatóság

Kittler egyszerre vidám és ikonoklaszta pozitívizmusának megvan az az óriási és a tudományágra nézve áldásos előnye, hogy megfelelő kritériumokkal szolgál egy-egy irodalomtudományos tézis falszifikálhatóságához vagy verifikálhatóságához.⁶ Az olyan kijelentéseknek, amelyek nem lehetnek hamisak is, és kibújnak az ezt illető bizonyítás alól, nem sok keresnivalójuk van a tudomány terében. A Kittler nevű lejegyzőrendszer már nem tartalmaz olyan szövegeket, amelyek úgy rágják át magukat kenetteljesen az anyagukon, hogy szűrőpróbaszerűen bármelyik mondatukról ki lehetne jelteni az ellenkezőjét is. De nem tartalmaz olyan akadémiai érveléskultúrákat sem, amelyek örökösen a mögé sáncolják el magukat, hogy az egész – éljen az interpretációk végtelensége! – „teljesen másképp is olvasható”. Ellenkezőleg: a *Lejegyzőrendszerek*nek valószínűleg nincs mindig igaza, de nincs is ellenére, hogy ezt rábizonyítsák. A megjelenési vagy életrajzi adatok rutinszerű számbavétele eddig sajnos nem nagyon teremtett iskolát, pedig ez is azokhoz az elemi dolgokhoz tartozik, amelyekkel a hallgatóknak már jóval mindenféle módszertani bevezető előtt meg kellene ismerkedniük.

Fordította Fenyves Miklós

Irodalom

- BERZ, Peter – BITSCH, Annette – SIEGERT, Bernhard, *Vorwort = FAKtisch. Festschrift für Friedrich Kittler zum 60. Geburtstag*, szerk. UÖK, München: Fink 2003.
 KITTLER, Friedrich, *Vorwort*, *Zeitschrift für Medienwissenschaften* 6, 1/2012.
 KITTLER, Friedrich, *Aufschreibesysteme 1800/1900*, negyedik, teljesen átdolgozott kiadás, München: Fink, 2003.

Reprogramming Reading: Kittler's Lesson for Literary Studies

This essay proposes Kittler's *Aufschreibesysteme* as a work that is still extremely significant to contemporary literary scholarship. It demonstrates that Kittler implemented a new mode of reading which situated literature in the dense communicative network of its historical facticity.

Keywords: literature, Friedrich Kittler, history, facticity, media theory

Eva Horn
Prof. Dr., Universität Wien, Institut für Germanistik
eva.horn@univie.ac.at